

УДК 81'139+008]:003

ББК 81.0

МЕТОДОЛОГІЧНІ УСТАНОВКИ У ВИВЧЕННІ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ ТА МЕТОДИКА ЇХ КОМПЛЕКСНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

ШУТОВА М.О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті систематизовано методологічні установки у вивченні стереотипу як міждисциплінарного феномена; обґрунтовано необхідність розробки нового когнітивно-лінгвокомпаративного підходу до розкриття лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів; доведено, що процедури лінгвокогнітивної і семантико-мотиваційної реконструкції етнокультурних стереотипів варто застосовувати комплексно.

Ключові слова: етнокультурний стереотип, методологічні установки, лінгвокогнітивна реконструкція, семантико-мотиваційна реконструкція, лінгвосеміотична природа стереотипу.

The methodological principles in studying stereotype as interdisciplinary phenomenon are systematized in the article. The necessity to develop a new cognitive approach to disclose the lingual and semiotic origin of ethno-cultural stereotypes is justified. It is proved that the procedure of semantic-cognitive and motivational reconstruction of ethno-cultural stereotypes should be applied comprehensively.

Key words: ethno-cultural stereotype, the methodological principles, cognitive reconstruction, semantic and motivational reconstruction, lingual and semiotical origin of stereotype.

Сучасний етап вивчення міждисциплінарних феноменів, з-поміж яких стереотип є найбільш унікальним явищем у цьому плані, характеризується новою хвилею наукового інтересу до нього соціологів, етнографів, психологів, етнопсихологів, лінгвокогнітологів, соціолінгвістів, етнолінгвістів, культурологів, політологів тощо. Представники цих наук (покликання на праці яких ми уже робили неодноразово в попередніх публікаціях [21]) виділяють у ньому ті якості, які вони помічають із позицій своєї наукової сфери, а тому акцентують увагу на стереотипах соціальних, ментальних, гендерних, професійних, стереотипах спілкування, а також на етнічних й етнокультурних.

Виходячи з цього кожна зі згаданих сфер наукового знання розробила свої методики для аналізу стереотипів, проте загальні методологічні установки (філософські принципи) як міждисциплінарні вихідні засади спостереження над ними, які самі стали стереотипними у цих науках і подекуди набули вже механістичного характеру, не є систематизованими.

Як правило, ці методологічні установки зводяться до принципів безпосереднього накопичення знань про ці наукові феномени шляхом розширення емпіричної бази певного дослідження. Проте, дедалі глибше вивчення цього питання дає змогу припустити, що осмислення стереотипних утворень як об'єкта різних досліджень не може бути завжди прямолінійним, а має становити складний і багатоплановий теоретико-методологічний процес, який тісно пов'язаний із суспільством, культурою, історією, політикою, свідомістю, мисленням, мораллю, а головне, мовою. Попередній аналіз характеру цих зв'язків виявляє їхню складну організацію, що зумовлює необхідність розробки адекватної і відповідної до сьогоденного стану наукознавства методологічної бази дослідження стереотипів загалом й етнокультурних стереотипів зокрема.

Щодо останніх, то ключову методологічну проблему у їх вивченні з позицій лінгвокультурології можна сформулювати, звернувшись до позиції В. Телії, яку вона висловила у процесі обговорення питання про те, як саме відображається певна культурна модель

у семантиці фразеологічного та пареміологічного фонду природної мови і як акумульована в ній культурна специфіка сучасного лінгвоменталітету, і, в результаті, зазначила, що таке питання на сьогодні залишається відкритим. Формальних засобів для відображення сучасного менталітету тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти поки що не знайдено, єдиним критерієм може слугувати ступінь масовості й інваріантності когнітивних і психологічних стереотипів, наявних у лексичних системах мов [15, с. 235].

Мета статті – систематизувати методологічні установки у вивченні етностереотипів та розробити методiku їх лінгвокогнітивної і семантико-мотиваційної реконструкції.

Завдання:

– критично проаналізувати наукову культурологічну, психологічну, соціологічну, етнографічну й лінгвістичну літературу і систематизувати методологічні установки у вивченні стереотипу як міждисциплінарного феномена;

– обґрунтувати необхідність розробки нового когнітивно-лінгвокомпаративного підходу до розкриття лінгвoseміотичної природи етнокультурних стереотипів;

– довести, що процедури лінгвокогнітивної і семантико-мотиваційної реконструкції варто застосовувати комплексно.

Виходячи зі сформульованих вище проблемних питань у вивченні стереотипів, можна говорити про те, що міждисциплінарний стан сьогоденної лінгвістики дає змогу підійти до їх оптимального вирішення. Когнітивний підхід як домінуючий вектор міждисциплінарної лінгвістики пов'язаний, окрім іншого, з розглядом лінгвоментальних стереотипів – об'єктів архаїчної мовної моделі світу, що є способами структурування й категоризації фрагментів дійсності [16, с. 79].

Процес стереотипізації окремі дослідники (Є. Бартмінський) ототожнюють із концептуалізацією, а зміст стереотипу дорівнюють до значення мовної одиниці. Подібне тлумачення стереотипу як соціального феномена пропонує й А. Байбурін, що, слідом за представником еволюційної епістемології К. Поппером, на якого також спирається у своїх спостереженнях О. Тищенко, витлумачує цю категорію у контексті трьох світів: 1) фізичної реальності, 2) ментальної сфери та 3) колективного соціального досвіду [16, с. 79], відображувану в мовних знаках із культурно-маркованою семантикою. Дослідник зближує стереотипи з поняттями соціальної норми, опозицій ціннісних категорій на зразок *слухне – хибне, добре – погане* [3, с. 19].

Оскільки стереотипізація є когнітивним процесом, відображеним у матеріальному субстраті мовного знака або іншого семіотичного коду культури, природа стереотипу не може бути лише вербальною. О. Тищенко виходить із того, що в семіотичній мові культури саме стереотип є провідником вербальної і невербальної інформації знакових утворень у їхньому тісному поєднанні [16, с. 9]. При цьому лише лінгвоментальні стереотипи мають вербальні кореляти, а в культурі домінують авербальні стереотипи (ритуали, обряди, форми поведінки тощо).

Це дає підстави припустити, що безпосередньо етнокультурний стереотип у семіотичній мові культур є **макрознаком, тобто становить специфічний фізично-ментальний конструкт, сформований у свідомості людини й експлікований через мовний знак**. Роль останніх найчастіше виконують стабілізовані, конвенціалізовані й регулярно відтворювані формули – **фраземи, ідіоми**. Це означає, що в етнокультурному стереотипі послідовно виділяються три плани:

1) формальний – зовнішньо-виражальний, словесний;

2) когнітивний – ментальний, який містить окрім дефінітивних значеннєвих складників ще й культурно забарвлені, типові, конвенціональні судження, міркування, уявлення про об'єкт, перенесений на оцінювально-нормативну площину;

3) прагматичний – поєднаний з ілюкативним потенціалом, що регулює реакції і дії суб'єкта в актах мовлення (далі про це буде йтися в термінах конфігурації складників внутрішньої і зовнішньої прагматики).

Дослідники (Є. Бартмінський, О. Березович, В. Красних, О. Левченко, О. Тищенко та ін.) одноставні в тому, що стереотипні уявлення конкретних етноспільнот якнайкраще відобразилися у фразеологічних системах мов, які фіксують загальні реакції колективів на явища природи, соціальне життя й історію. Отже, справді, відштовхуючись від мовних даних, дослідник мови може з'ясувати, якою є реакція колективу на щось, тобто, як колективна свідомість сприймає певний об'єкт. Тут варто навести думки Дж. Лакоффа і М. Джонсона щодо тлумачення значень, які зауважують, що дефініції значень не дають відповіді на питання, якими саме є предмети, явища, об'єкти тощо, а відображають людське ставлення до них й уявлення про них, зокрема, як їх сприймають лінгвоспільноти і для чого вони призначені [26]. Іншими словами, фразеологічні системи акумулюють етностереотипні уявлення лінгвоспільнот.

З огляду на таке розуміння дослідниками власне семіотичної й лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів спробуємо з'ясувати, які методологічні установки є важливими для здійснення їх аналізу як знаків культури (матеріальної і духовної) і як знаків мови.

На сьогодні необхідно залишається розробка спеціальних методик дослідження стійких ціннісних орієнтацій, установок, уявлень (істинних або хибних) про етнічну спільноту і психологію її представників, оскільки універсальних методик, які б дозволяли виявляти всі компоненти етнічного стереотипу, всі його характеристики, ще не існує. Кожна з наявних методик має як свої переваги, так і недоліки.

Найбільш популярними визнані й донині **психосемантичні методики** аналізу стереотипів, найвідомішою з яких є **методика семантичного диференціалу**. Її суть полягає у тому, що стимульний матеріал становлять 40 оцінних біполярних шкал, перевірених на матеріалі вербального семантичного диференціалу російської лексики, розробленого В. Петренком [11].

Численні дослідження, що здійснювалися у рамках методології семантичного шкалювання, довели міжкультурну й міжіндивідуальну стійкість структури конотативних значень [11; 19; 27; 28; 29].

Незважаючи на значну кількість проаналізованого фактичного матеріалу, не вирішеними і дотепер у методологічному плані залишаються такі принципові питання: 1) істинність/хибність стереотипів, 2) співвідношення між стереотипом й упередженням, стереотипом і поведінкою. Однією з причин, чому ці проблеми не мають задовільного рішення, є недостатність методичного забезпечення дослідників стереотипів загалом і соціальних психологів зокрема [2; 24; 28; 30].

Щодо безпосередньо методик аналізу етнічних стереотипів, то вони, як правило, досліджуються на основі залучення зіставного методу, коли за певною кількістю чинників диференціюються образи різних народів, обраних для вивчення. Такий зіставний аналіз дає змогу представити етностереотипи на рівні образу. Але переважно етнічні стереотипи досліджують на основі поєднання **методу вільного опису** і **методу прямого опитування**. Ця комплексна методика включає такі прийоми аналізу:

- 1) приписування якостей із набору особистісних рис;
- 2) біполярні шкали;
- 3) процентна (відсоткова) методика Дж. Брігема [23].

Першу відому методику приписування якостей (її наводять у різних працях із вивчення стереотипів) запропонували Д. Кац і К. Брейлі ще у 30-і рр. ХХ століття (про неї уже частково також ішлося і у наших попередніх статтях) [25]. Цю методику вважають ефективною, хоча і критикують за обмеження опису груп за попередньо складеним списком рис, який може не містити якості, релевантні тій чи іншій групі більшою мірою. Але цей недолік може бути

усунутий, якщо списки рис складати, використовуючи неструктуровану інформацію за допомогою вільних описів і більш релевантну думку реципієнтів, ніж нав'язаний набір категорій.

Поширеною також є і методика вивчення етностереотипів, де використано набори рис, складених на основі пар полярних протилежностей (метод полярного профілю, метод профілізації Є. Бартмінського). Набори біполярних шкал за формою є тотожними з методикою семантичного диференціалу, проте для виявлення змісту етностереотипів обирають не конотативну, а денотативну шкалу, яка ґрунтується на об'єктивних властивостях етносу, вірніше, до тих, які сприймаються як такі [4, с. 202 – 237]. Ця методика є особливо ефективною при проведенні зіставного дослідження стереотипів двох – найчастіше своєї і чужої – етнічних груп.

Проте, окремі дослідники, зокрема Т. Стефаненко говорить про недоліки цієї методики. По-перше, при виборі якостей, характерних, на думку опитаних, для того чи іншого народу, вони змушені обмежуватися стандартним, як правило, невеликим списком. По-друге, в емпіричних дослідженнях часто виявляються розбіжності між якостями, що розглядаються авторами методик як полярні протилежності. Утім, основна причина цього – це неточне визначення протилежних полюсів шкал. Для більш точного вибору пар понять слід використовувати словники антонімів і синонімів, а також тезаурус особистісних рис, укладений психологами [14].

Розробник процентної методики Дж. Брігем також використовував набір якостей, але ставив завдання вказати ще й відсоток індивідів певної етнічної групи, для якої вони є характерними [23]. Психологи, які застосовували першу методику – приписування якостей, констатують, що реципієнти відмовляються називати риси, найтипівіші для всього народу, наприклад, характеризувати етнічну спільноту “за схильністю до подорожей” тощо. І ось цей недолік може компенсувати застосування процентної методики, бо психологічно простіше приписувати, наприклад, вказану рису не всьому етносу, а лише його частині. Етностереотип у цьому разі формується з рис, характерних для найбільшого відсотка членів досліджуваної групи.

Існує ще один **методологічний підхід** у дослідженні етностереотипів, пов'язаний із аналізом уявлень про етнічні групи в літературі, мистецтві, ЗМІ тощо. Така методика у 40-х роках ХХ століття дістала назву **контент-аналіз**, якому підлягали американська журнальна белетристика, німецькі кінофільми, сторінки гумору у французьких журналах тощо. Так, І. Кон відзначає, що “систематичне вивчення свого та чужого народів у літературі й мистецтві може дати для розуміння етнічних стереотипів і міжнаціональних відносин набагато більше, ніж анкетне опитування” [10, с. 76].

Цей методологічний підхід об'єднав психологів, літературознавців, істориків тощо і оформився у науковий напрям під назвою **імагологія** наприкінці ХХ ст. [1, с. 53]. З. Алієва зазначає, що “категоріальний ланцюг понять імагології сформували такі науковці, як Жан-Марі Карре (Французькі письменники та німецький міраж: 1800-1940, 1947) і Маріус-Франсуа Гюйяр (Порівняльне літературознавство 1951)” [там само].

Однією з проблем, що постала перед представниками цього напрямку, на думку З. Алієвої, є питання про те, наскільки адекватно художня література, публіцистика, різні види мистецтва відображають етностереотипи, що існують у суспільній свідомості. Це підтверджено актуалізацією наукового інтересу до висвітлення цих питань у праці “Нація як стереотип” (2002), за редакцією Р. Флорак. Специфічна семіологія стереотипу є предметом аналітичного вивчення у роботі французької дослідниці Рут Амоссі “Усталені ідеї: семіологія стереотипу” [там само].

Самоусвідомлення людини розпочинається з відмежування себе від іншого. Відбувається включення до загальної системи бінарних опозицій, які є основою для формування опозиції свої – чужі, що є способом установлення **національної ідентичності**.

Важливими у цьому плані, за спостереженнями З. Алієвої, є здобутки літературної імагології ХІХ ст., яка тісно пов'язана з науковими дослідженнями в галузі порівняльної етнопсихології. Українські традиції, започатковані у працях “Дві руські народності” М. Костомарова та “Світогляд українського народу” І. Нечуя-Левицького, є потужним джерелом етнографічного, фольклорного й літературного матеріалу з яскравим виокремленням самотніх рис українців [1, с. 56].

З. Алієва, посилаючись на авторів цих праць, пише, що етнічна спільнота має низку особливостей, які відрізняють її серед інших народів. Серед рис національної вдачі українців, які були зображені в класичних літературних творах, дослідники виділили такі, як індивідуалізм (визнання творчої активності особи), кордоцентризм (перевага емоційного над раціональним), антеїзм (закоріненість у землю, у природу), естетизм (культ краси) тощо [цит за пр.: там само].

Етнічні характеристики представників конкретних спільнот останнім часом становлять методологічний інтерес і у власне лінгвістиці, зокрема таких її напрямках, як етнолінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія. Здебільшого ці методики мають експериментальний характер (тут варто згадати праці Д.І. Терехової).

Огляд спроб апробації різних методик, розроблених лінгвістами, представила у своїй роботі О. Березович у співавторстві з Д. Гулик [5].

Дослідниця пропонує власну методику складання ономасіологічного портрета представників різних етнічних груп. Цей портрет будується на номінативних моделях, тобто на фактах утілення у внутрішній формі лексичних одиниць того чи іншого знання про об'єкт дійсності. Доцільність роботи з таким джерелом концептуальної інформації визначається тим, що закладена у назві ознака предмета відображає найбільш усталене у свідомості носія мови уявлення про об'єкт, причому те, яке не тільки склалося щодо назви, а й закріпилося у свідомості самим фактом побутування мотивованого слова. При цьому факт наявності номінативної одиниці в узусі убезпечує від використання для отримання етнокультурної інформації поодиноких, індивідуально маркованих слововживань (докладніше див. [6, с. 34]). Базовими для створення ономасіологічного портрета служать два фрагменти мовного матеріалу: 1) парадигма питомих позначень відповідної реалії; 2) факти семантичної деривації на базі цих позначень [там само].

Як підсумок, зазначено, що мовний портрет того чи іншого етносу може бути змодельований як певна сукупність рис і характеристик (мотивів), реконструйованих на основі концептуального аналізу всієї наявної у мові етнонімної лексики.

Проте, переконані, що не лише етнонімна лексика вичерпно характеризує представників свого і чужого етносів. Завдання реконструкції стереотипних образно-символічних портретів носіїв мов у зв'язку з культурною й етнічною їх самотністю потребує пошуку джерел різної етнокультурної інформації. На ці питання ми вже спробували дати відповідь у наших працях [20], коли розглядали фактори стереотипізації етнокультурних образних фраз, з-поміж яких виділили расологічний критерій, покладений в основу формування національних характерів і менталітету певного етносу. Логіка такого науково-методичного пошуку зумовлена не лише поступовим поглибленням власне самих аналітичних процедур, а й залученням до аналізу тих теоретико-методологічних концепцій, спираючись на які вдасться виявити глибокі внутрішньо системні індикатори етнокультурного різноманіття смислів. І тут головним є не виявлення національно-культурної семантики досліджуваних нами фразеотворень, і не представлення безеквівалентних одиниць, а дослідження специфічної конфігурації конотативного рівня їх семантики і прагматики. Саме тут процедура семантико-мотиваційної реконструкції сприятиме розкриттю всіх системних зв'язків досліджуваних мовних одиниць.

Вивчення “культурних слів” (А. Вежицька), за словами О. Березович, ще не вичерпало себе [5, с. 6] і передбачає їх об'єктивацію шляхом виходу у фразеосемантику. Досліджуючи прояви культурної фразеосемантики, варто рухатись у напрямі реконструкції мотиваційної

основи образності компонентів певного вислову і його стійкості, закріпленої і відображеної у свідомості носіїв мови, яка транслюється наступним поколінням. Наведемо підтвердження цим припущенням.

Так, відомо, що споконвіку люди вірили, що все довкола них живе – відчуває, розуміє, бореться за своє життя, як і людина. Природні явища мали великий вплив на життя і поведінку людини. У її свідомості поступово розвивався культ природи, що становив основу світобачення, по суті, підґрунтя релігії як одухотворення усього довкілля [7, с. 99; 8, с. 73]. Саме реконструкція зовнішньої і внутрішньої форми назв природних реалій, що є компонентами етнокультурних стереотипних фразеоформул, дає змогу з'ясувати їх архетипну символіку, яка стала підґрунтям для стереотипізації, наприклад, таких якостей характеру і англійців, і українців, як “витривалість, міцність, хоробрість, сила, мужність”.

У віруваннях кельтів дуб уважався чоловічим атрибутом, асоціювався з чоловічою силою: *heart of oak* – хоробра, мужня людина (особл. про моряків) [31, с. 484]. Як важливий символ Великобританії, дуб уособлює міцність і довголіття. Уважають, що це дерево може витримати удар блискавки. Тому природно, що лексема *oak* зустрічається як компонент англійських прислів'їв, що набули статусу стереотипних формул: *The greatest oaks have been little acorns; Great oaks from little acorns grow* та ін. [7, с. 105].

Дуб в українців також має декілька конотацій – “міцність, сила, мужність, витривалість, молодість, зрілість” (*міцний як дуб, сильний як дуб, сини як дубки*). Дуб уособлював народження дитини (сина), звідки звичай садити дерево при її появі на світ [7, с. 105]. Дослідники виявляють етимологічний зв'язок здоров'я з символікою дерева (дуба). Слово *дуб* у слов'ян позначало дерево взагалі, священне для язичників. Монолітність дуба актуалізує зв'язок із виразом “здоровий” – *su-dorov-o* > *сьдоровъ*, що буквально означало “з хорошого дерева, міцний, як дерево, здоровий і сильний”. Припускаємо, що етнокультурні фразеоформули з цим компонентом утворилися, за В. Колесовим, на позначення “міцності людини” [9, с. 326]. В. Махек також убаває етимологічний зв'язок слова *zdravý* зі староперським **duriva-* ‘здоровий’ та давньоіндійським **dhruvá* “надійний, витривалий” [34, с. 584].

Внутрішня прагматика зумовила і розвиток семантики лексем *oak* / *дуб*, які у процесі семантичної і структурної конфігурації образних фразеоформул, компонентами яких вони були і трансформувалися у гіпероніми – деревини загалом, розвинули своє значення для іншої характеристики – “недоліків, недолугості, неправних дій людини”. Стереотипізація тут якраз відбувається на тлі закріплення у свідомості носіїв мов цих характеристик, які стали стійкими утвореннями і вживаються у потрібних прагматичних ситуаціях. Пор.: англ. *a wooden head* “тупак, тупиця”, *wooden spoon* “той, хто зайняв останнє місце у змаганні” [у *Кембриджському університеті існував звичай дарувати дерев'яну ложку студенту, який одержав найнижчу оцінку на екзамені з математики*] [31, с. 1023–1024]; *wooden touch* (походить із забобонного уявлення про можливість уникнути біди, доторкнувшись до дерев'яного предмета) та укр. *дуб дубом, дубова голова* [13, с. 51].

Цікавими у плані семантичної конфігурації досліджуваного компонента *oak* є такі етнокультурні стереотипні фраземи, як англ. *Oaks may fall when reeds stand the storm* (досл. “дуби можуть впасти, коли очерет витримує бурю”) \approx *Дуб ламається, а лозина нагинається* [31, с. 710]. Лексема *Oak* набуває негативної символіки “негнучкий, непоступливий”, *reed* – гнучкий, поступливий. Функціонує *oak* і у складі етнокультурної фразеоформули *to spot one's oak* (унів. жарг.) “зачинити зовнішні двері” (на знак того, що відвідувачі небажані) [31, с. 882].

Виникнення українського фразеологізму *плести (правити) смаленого дуба* пов'язують із заняттям кустарів, які виготовляли різні господарські вироби й меблі з гнутого дерева. Розігріте чи обсмалене на вогні дубове гілля можна було гнути, надаючи йому потрібної форми, проте не можна було плести з нього вироби, як, наприклад, з лози [12, с. 75]. Тому

плетіння смаленого дуба – справа нездійсненна, звідки й виникло образне значення українського фразеологізму: “говорити дурниці, нісенітницю, обдурюючи кого-небудь” [33, с. 518], яке стереотипізувалося в мовній свідомості українців.

З іншого боку, у свідомості носіїв української мови дуб пов’язується із темою смерті, з похованням: (зневажл.) *дати дуба*, (грубо) *врізати дуба* “померти” [33, с. 187; 129], бо деревина дуба була основною сировиною для виготовлення домовин [7, с. 105].

Як бачимо, реконструкція внутрішньої форми компонентів фразеоформул дає змогу розкрити семантико-мотиваційну основу стереотипного етнокультурного вислову як необхідного елемента конкретної прагматичної ситуації. І для того, щоб зрозуміти механізми стереотипізації варто аналізувати не один конкретний приклад, а розглядати детально структуру того смислового простору, який став джерелом для етнолінгвістичної реконструкції. Реконструкцію цього смислового простору слід здійснювати на трьох методологічних рівнях: 1) **семантичному**, 2) **мотиваційному** і 3) **культурно-символічному**.

Семантичний рівень смислового простору, як вище ми уже зазначили, твориться зі значень слів – компонентів етнокультурних стереотипних фразеоформул, які варто ще аналізувати шляхом визначення логічних відношень між поняттями, які позначаються утвореним висловом із аналізованим компонентом.

Мотиваційний рівень має дві площини – зовнішню мотивацію самої етнокультурної стереотипної фразеоформули і внутрішню мотивацію її компонентів. Перший аспект мотиваційного рівня – зовнішній – стосується вибору всіх етнокультурних стереотипних формул, утворених за допомогою конкретних культурно-символічних слів (внутрішньо-мотивованих), які є маркерами і носіями стереотипних смислів, наприклад, маркерами “хоробрості, мужності, витривалості” англійців і українців. Це передбачає групування таких слів на основі спільності їх мотиваційної моделі (мотиваційної ознаки) [17, с. 116], яка зумовлює структурну конфігурацію етнокультурної стереотипної фразеоформули.

За такого підходу досліджувані одиниці варто аналізувати *ретроспективно* (з погляду моделей мотивації культурно-символічних слів – компонентів формул) і *перспективно* (виходячи зі здатності слів кожної мотиваційної моделі ставати джерелом семантичної або семантико-словотворчої деривації у складі етнокультурних формул).

Поєднання семантичного і мотиваційного рівнів організації смислового простору етнокультурних стереотипних формул демонструє логіку стереотипного смислопородження (механізмів процесу стереотипізації), в якому закодовано генетичну інформацію, оскільки закономірності комбінування смислів у значенні культурно-сислової лексеми і стереотипного утворення загалом (якщо розглядати їх комплексно – концептуальне ядро значення лексеми й образні конотації стереотипної етнофраземи) тривають у процесах семантичної деривації і приводять ці смисли в рух. Іншими словами, власне семантичний і мотиваційний аспекти вивчення етнокультурних стереотипних формул відбуваються у категоріях статичності/синхронності (власне сама формула) і динамічності/діахронності (розвиток семантичної структури ключових культурно-семантичних слів формули) [5].

Якщо розглядати смисловий простір, пов’язаний із традиційною народною культурою (за А. Байбурінін), то обидва рівні зумовлені третім – **рівнем культурної символіки** [5, с. 5]. Він є наче культурною надбудовою. О. Березович наводить такі слушні думки М. і С. Толстих щодо того, що слова природної мови можуть набувати в мові культури додаткової культурної семантики, тобто “специфічні символічні значення надбудовуються над усіма іншими значеннями” [18, с. 291] і закономірно з ними пов’язані [5, с. 6]. Звідси, робимо припущення, що рівень культурної символіки продовжує власне семантичний рівень, включаючи культурно зумовлені значення й розвиваючи денотативне, або загальнономове, значення слів-компонентів стереотипної формули.

У той же час рівень культурної символіки продовжує і мотиваційний рівень: виходячи за рамки мовної системи у сферу комунікативної поведінки він є продовженням (або розширенням) суто лінгвістичного поняття мотивації і стосується вже поняття коду.

У ширшому розумінні цю проблему обговорює і Є. Бартмінський, коли говорить про те, що мовознавець повинен збудувати мовний портрет предмета [22, р. 7]. Процес творення мовного портрета предмета він, як і Р. Ленекер, називає **профілюванням**.

Так, наприклад, етнокультурні стереотипи про ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ англійців стереотипізувалися через концепт SOUL та його мотиватор Heart, який має такі профілі:

Таблиця 1

Профіль	ДОБРОТА 1	БЛАГОРОДСТВО 2
Концепт	SOUL	
Фразеоформули	Good soul Kind soul Kind heart Big heart	Whole- souled Heart and soul Simple / honest soul Free heart

Профіль Доброта актуалізований на вербальному рівні в етнокультурних стереотипних фраземах на зразок *Good soul, kind soul* тощо; Профіль Благородство – *whole-souled, heart and soul, honest/simple soul*.

Так само стереотипні образні уявлення про ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ українців есплікується через концепт ДУША та його мотиватор Серце, проте з другим відмінним профілем:

Таблиця 2

Профіль	ДОБРОТА 1	ЩИРІСТЬ 2
Концепт	ДУША	
Фразеоформули	Широка / золота душа Ангельська душа Мати Бога (Христа) в душі Добре серце М'яке серце	Щира душа Широка душа Душа навстіж Відкрита душа Виливати душу Щире серце

Реконструємо джерела образності цих фразем за допомогою процедури семантико-мотиваційної реконструкції зовнішньої і внутрішньої форми ключових слів англ. *soul* / укр. *душа*.

В обох етнокультурах якості характеру людини, зокрема ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, відображаються у фразеологічних стереотипних формулах, передусім, через однакові субстантиви англ. *soul* / укр. *душа*. Зовнішня форма ключових слів фразеологізмів в обох мовах збігається, натомість ад'єктиви, що їх супроводжують, маркують національну специфіку цих якостей, які і дали змогу виявити різні профілі 2 (див. табл. 1,2).

Відтак, маємо відмінності в образному стереотипному сприйнятті ДОБРОЗИЧЛИВОСТІ англійцями й українцями. Повного англійського відповідника української фраземи *широка душа / серце* в англійських словниках немає. Серед ад'єктивів у фраземах англійської мови знаходимо *good, kind, honest, simple*, які акцентують увагу на доброті, благородстві, а не на відкритості людини. Тимчасом в українській мові стереотип "щирості українця" розкривається через семантику *відкритості* душі, особливо за допомогою прислівника *навстіж*.

Такі спостереження підтверджують сформовані стереотипи про благородство англійців та щирість українців. Ці відмінності зумовлюють актуалізацію інших ономазіологічних мотивів етнокультурних стереотипів цих етносів, які будуть досліджуватися в подальших публікаціях.

Підсумовуючи, зазначимо, що **методологічні установки у вивченні етнокультурних стереотипів** спрямовані на глибоке проникнення у їх знакову природу і ґрунтуються на застосуванні двох паралельних процедур: лінгвокогнітивної реконструкції, яка обов'язково включає процедуру профілювання, – для створення фразеоформульного етностереотипного портрета носія мови, що стереотипізувався у колективній свідомості кожного народу і закріпився як ментальне утворення, і семантико-мотиваційної реконструкції – для представлення ономазіологічного портрета англійця й українця, що має власну мотивацію у кожній із культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алієва З.К. Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях / З.К. Алієва // Філологічні науки. – К, 2012. – №12. – С. 53–60.
2. Арутюнян Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижина, А.А. Сукоколов. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 271 с.
3. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / Альберт Кашфуллович Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 242 с.
4. Баранова Т.С. Психологическое исследование социальной идентичности личности / Т.С. Баранова // Социальная идентификация личности. – М. : ИСРАН, 1994. – Кн. 2. – С. 202–237.
5. Березович Е.Л. Ономазиологический портрет “человека этнического” : принципы построения и интерпретации / Е.Л. Березович, Д.П. Гулик // Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурологическом аспекте / [отв. ред. Г.П. Нецименко]. – М. : Наука, 2002. – С. 232–253.
6. Березович Е.Л. Ономазиологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания / Е.Л. Березович, М.Э. Рут // Известия Уральского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. – Екатеринбург, 2000. – № 17. – Вып. 3 : Филология. – С. 33–38.
7. Галинська О.М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.17 / Олена Миколаївна Галинська. – К., 2012. – 237 с.
8. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Колесов В.В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека / Владимир Викторович Колесов. – СПб. : Филол. ф-т. СПбГУ, 2000. – 327 с.
10. Кон И.С. Национальный характер – миф или реальность? / И.С. Кон // Иностранная литература. – 1968. – № 9. – С. 212–229.
11. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику. Исследование форм репрезентации в обыденном сознании / Виктор Федорович Петренко. – М. : МГУ, 1983. – 175 с.
12. Скрипник Л.Г. Фразеология української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
13. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской групп) / Э. М. Солодухо. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 296 с.
14. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Татьяна Гавриловна Стефаненко. – М. : Институт психологии РАН, “Академический проект”, 1999. – 320 с.
15. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

16. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2000. – 236 с.
17. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира / Светлана Михайловна Толстая // Языкознание sub specie rusistici: итоги и перспективы : [матер. междуна. конф.]. – М., 2002. – № 1(3). – С. 112–127.
18. Толстой Н.И. Язык и народная культура / Н.И. Толстой. // Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике – М. : Индрик, 1995. – 262 с.
19. Шмелев А.Г., Похилько В.И., Козловская-Тельнова А.Ю. Практикум по экспериментальной психосемантике (тезаурус личностных черт) / А.Г. Шмелев, В.И. Похилько, А.Ю. Козловская-Тельнова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
20. Шутова М.О. Ментальність етносів і їх національний характер як ядро етнокультурних стереотипів / М.О. Шутова // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр.]. – Чернівці : Вид. дім “РОДОВІД”, 2015. – Вип. 740–741: Германська філологія. – С. 245–250.
21. Шутова М.О. Реконструкція формо моделей фразем-автостереотипів англійців і українців / М.О. Шутова // Нова філологія : [зб. наук. пр.]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 67. – С. 126–132.
22. Bartmiński J.O. Profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym / J.O. Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1993. – S. 7–17.
23. Brigham J.S. Ethnic stereotypes / J.S. Brigham // Psychological Bulletin. – 1971. – Vol. 76. – P. 15–38.
24. Heise D.R. The semantic differential and attitude research / D.R. Heise // Attitude measurement. – Chicago, 1970. – P. 235–253.
25. Katz D. Racial stereotypes of one hundred college students / D. Katz, K.W. Braly // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1933. – Vol. 28. – P. 280–290.
26. Lakoff G.M. Johnson. Metaphors We Live By / George M. Lakoff. – Chicago : The University of Chicago Press, 1980. – 256 p.
27. McCauley C., Stitt C. L. An individual and quantitative measure of stereotypes / C. McCauley, C. Stitt // Journal of Personality and Social Psychology. – 1978. – Vol. 36. – P. 929–940.
28. Neumann R. The structure of prejudice: associative strength as a determinant of stereotype endorsement / R. Neumann, B. Seibt // European Journal of Social Psychology. – 2001. – Vol. 31. – P. 609–620.
29. Osgood C.E. The measurement of meaning / C.E. Osgood, G. Suci, P. Tannenbaum. – Urbana, IL : University of Illinois Press, 1957. – 246 p.
30. Pierce Ch.S. Logic as semiotics: the theory of signs / Ch.S. Pierce // Semiotics: an introductory anthology / [ed. R. Innis]. – Bloomington : Indiana University Press, 1985. – P. 4–5

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

31. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К.Т. Баранцев] – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
32. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [гол. ред О.С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 2003 – Т. 5.: Р–Т. – 407 с.
33. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / укл. В.М. Білоноженко [та ін.] // АН України. Ін-т укр. мови. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 980 с.
34. Machek V. Etymologické slovník jazyka ieského a slovenského / V. Machek. – Praha : IISAV, 1957. – 627 s.

Дата надходження до редакції 05.06.2015